

Shri Raghunatha Temple MSS. Library,
JAMMU

(28)

No. ३७ ग-१

Title भाष्यदीपावली टीका प्रकरणरत्नमाला

Author आनन्दबोधमतिः

Extent २८ पत्र Age सं. १८८८

Subject वेद

सं. 36 ग- 9
सामदीपकलीला
प्रमाणमात्रा
२८

प्रमाणमात्रा सं १२१२

१०

३

प्रमाण

天

प्र० रागनिबन्धनत्वादेवेयं प्रवृत्तिः संसारबीजमिह न प्रवृत्तिरिति वादि
 २ नि तस्य चन्दुः खोद्येदमात्रेपि नोदेत चेयमिति बन्धनाप्रवृत्ति
 धैर्यनिबन्धनेत्येककथं न संसारबीजं भवितुं पातुं न प्रवृ
 त्तिवत् ननु तद्व्याप्तिः किंतु संसारासारज्ञानादनि
 निव्यन्नाडुद्वेगात् मिथ्याज्ञाननिदानो हि देवशक्तचत्
 अत्रापि न हि नरागात्प्रवृत्तिरपि न परमार्थदर्शनिनिदाना
 याः परमानन्दप्रज्ञायां एव न हीष्टा मात्रं रागाः किं न हि मिथ्या
 ज्ञानो निदानो हि सः अत एव हि भगवत्पदं च हिः अविद्या
 क्षेत्रत्वमाहस्मायमेकेशानां विद्यायाः मुक्तेरेवां प्र
 सप्तं ननु विधिनेत्यत्राह विद्यायां वाधका
 भावादुत्तरायां नंदप्रतीतिर्ननु इव
 ब्रह्मेति च तत्र तत्र परमात्मा च तत्राच्यमानो नंदस्वभावा
 स्वादात्मत्वादपरात्मवत् नत्वमसीत्यसहैकात्म्यामुक्तेः
 नरवत्त्वात् नदात्मनो जीवोदधिचित्रः परमात्मा तद्विपरीतिभि

॥ विमुक्तसहनेविशोधाव जीवप्रपरमानंदस्वभावः परप्रेमास्यदत्तात्
 यमुक्तस्तज्ज्योतभवतिसनोक्तसमन्तो यथा घटः तंदनचाया
 मुक्तसाधनो न भवति तस्मात्तत्रात्मकमिति न चायमसि
 जो हेतुः परो न हि द्वाविशयः स एव सर्वस्य प्रेमादृश्यते
 कथमपरथा तात्मत्वात् न परप्रेमगोचरः स्यात्
 नोखल्वानंदस्य पिलोवीकं स्वरूपं तत्र किं वात्मार्यं
 स्व त्वयारूपभेदेन स्वपरानंदयोरेव विशायायनेः यदा त्वानंदस्या
 विदुशीदृशात्तदा किं मन्यन्नयक्तव्यमिति भवति चात्र प्राप्ति
 आत्मनस्तु कामाय सर्वप्रियं भवतीति यन्नयदर्थं प्रियं स
 ति शप ततो यप्रिय इति लोके दृश्यं यथा पुत्रार्थं नया प्रियं तन्निवाहः
 प्रियः पुत्र इति भक्त्येव परप्रेमगोचर आत्मनः प्या विपरीता
 नंदस्वभावो माहुरकिं वाधकमिति चेत् उच्यते न तावत्
 साधनस्य दुःखस्योपेक्षणीयस्य वा प्रेमगोचरनी पुनरपि

प्रमा० षाडपेक्षरात्रं दुःखाभावस्य न्ययद्यपि सा युक्ता तथापि ना० मा०
 ३ न द्रुपत्वेनात्मनिसासमवत् नस्यभाव रूपत्वात् यद्यपि
 साधने प्रेमास्ति तथापि सुखगोचरात् नूनः सातिशयश्च
 ५ आत्मनि सुखमोचरादप्याधिको निरतिशय एवायमी
 ह्यो सुखगोचरात् प्रेमायमतिशयानः सुखातिशयानु
 प्रायीदृश्यते साविभोमोपक्रमे सूत्रे नरप्रानगुरागोचाने
 ७ देखिनि सकललौकिक सुखप्रेमातिशयीति शायोय
 सर्व मानसमिप्रेमांतदातिशायित्वेनात्मनिरमयानंदरूप एवमात्र
 मानेनात्मित्वेव याएवमत्र ३ तच्छा मात्रं यद्यप्यष्टमतिनाभ्यु
 पेक्ष्य नस्तेषां सः अस्ति परमात्मावेति तदभावे भिन्नः
 परमात्मापि न द्रुप एव युक्तो न स्यात्तथापि योराज्ञा
 मानंदमुत्पन्नमिति कथं नैव परमात्मनोरतभेदे
 संसार्य संसायादिभावेन तयोर्भेदः संगच्छते कथंवाजीवा

नामपि च परस्परं पंडितमूर्खादिभावेनेत्यत्र ३ दमुक्तमसंन्य
 भेदमिति ताद्यंतादात्म्यं विना धितत्वात्सत्योभेदः किं
 तर्हि विव प्रतिविवये तन्मिव च परस्परमलीक
 मिभास एवोपपद्यते परमात्मनो नन
 त्वनोभिचंते आत्मत्वात्परमात्मा परस्य रंभेद निरासा
 योच्यते विवादास्य दीर्घतानिभा नानि उभयवाद्यवि
 वादास्यदस्यैव भोगायननातिभोगायननत्वात् प्रतिवादि
 भोगायननवत् यद्यविवादास्यदानि रंदि याराधुभयसिद्ध
 स्यैव भोगसाधनान् धियत्वात् भोगसाधनत्वाद्वा संप्राप्ति
 पन्नेंद्रियवत् एवं प्रत्येकं वक्षरादिकमपि पक्षीकृत्य प्रयोक्त
 वं विपर्ययेत्वे केनेवोपपन्नोकाशदाविवेककल्पना
 गौरवं वाधकमुनेयं अननुसंधानत जीवांत रं जीवस्येशी
 रोवद्विषयश्चात्मभागे पादावद्विषयस्योपाधिकप्रयुक्तोवोप

प्रमा० पद्यने परमेश्वरस्य तु भोजनं न संधानेपिन प्रवृत्ति संकर प्र मा०
४ संज्ञाः शरीराणां मायै प्रपांचित मन्यत्र किंच विवादा ध्यात
विना जीवः प्रतिवादिनस्तत्त्वतो न व्यतिरिच्यते जीवत्वा
दान्तत्वाद्वा प्रतिवादिवत् न चामुष्मा चेष्टा च नुमितान्
प्रयत्नमानादप्रयत्नमानो ह मित्र इत्यादि प्रत्यक्षविरोधः
परात्मनः प्रत्यक्षत्वात् न उपगमात् तदा प्रत्यक्ष युग धर्मस्य
सुचभेदस्य प्रत्यक्षात्वात् नुपपत्तेः वायुवनस्याति संयोगवत्
उपयुज्यतां शास्त्रनिर्वकवाधाभावात् तासां स्वतन्त्रा निर्वकस्य
भेदस्य प्रत्यक्षात् कर्तु मशक्यत्वात् ता प्रतिमत्तत्वात्
न च कालांतरवन्नीवाद्याः तां प्रतिमत्तत्वात् ननु उपलब्धमानाद ये
भावो निश्चीयते न स एव युक्त इति भावे दृष्टिनिवेवस्ति न
युगधर्मत्वासिद्धिः तथा च न नियतये दात्त प्रसंगान्न
नाहि घटो दित्त्वं यत्प्रतियोग्यत्वं दा प्रतिभासते यदा घ प्रतिभा
सो पि घट इत्यादि प्रतीतिदर्शनात् भेदस्तु नियमेन प्रतिषेधो

四

ग्यपेक्षएवप्रतिभातिघटात्यटोभिन्नइति तस्मादपेक्षत्वात्
पेक्षत्वाविदस्तत्त्ववर्त्तनी ध्यात्वा तस्यैवैक्यसंभवति किंचास्मि
न्मतेस्वरूपायामानं तस्मादेकंमिन्नपदं प्रवर्त्ततोऽत
रोत्तराभावोपाधितेति तस्मात्प्रविवेको न भेदः स्या
त् तस्यासन्निघटोभिन्न इत्यमरः तस्यैवैक्यविशेष्यभा
वसंबन्धावभासावांजस्यः तापयादिना तच्चात्रलौकिकाता
मुपचाराभिमान इति सर्वसमंजसम् अथना सर्वभेदेतिराक
शरायेदमुक्तमसत्यभेदमिति सर्वोपिहिभेदः श्रुत्या भेद ए वाध्यते
कमेमेवादिर्तिष्ठनेहनाता नास्तिकेचनेति नचब्रह्माधिकरणा
स्पन्नानाभूतस्य निवेद्येपिनतो न्यत्र न द्वेवेदिति शंङ्कतीयं
कारणादन्यत्रकार्यानुपपत्तेः ब्रह्मणा श्रुत्वाकाशोदिकरणात्ताया
अशेषोपानिषत्प्रसिद्धत्वात् एतदेवोक्तं गुरुभिः नान्यत्रका
शराणां चकार्येन च न ब्रह्मत्तद्भवेदिति प्रतिष्ठितप्रामाण्यप्राची
नप्रत्यक्षादिविरोधात्तदपेक्षं पराचीनमागमवाक्यं तद्भोचरं मे

प्रमा. ५ इमपवाधनश्चिचेन्न नन्यरत्त्वान्परत्वाच्चनिर्देष्टुं त्वाच्चवे मा. ०
 दिक्पूर्वस्यवाधकंतायंसर्वइत्यापूर्वाक्यवन त्परत्वंचोपक्र त
 मोयसंहारादिवदिधत्तात्पर्यलिङ्गावगम्यं प्रवगामिनं चा
 स्माभिरन्यत्रेतिनेहविषं च्यतेसंग्रहाधिकारान् अत्राधे
 तसाधनम्लोकः विमर्तनात्किंस्वांतर्भेदहीनंमननतः
 यदित्यंतत्तथायदन्तुवंतव्येदंतनस्त्रया विमर्तंविप्रति
 पन्नंमतेत्ततो ज्ञायंतत्त्वान् यदन्तुवंतयाकाशमित्यर्थः अ
 त्रचसमुदायस्यसंदिग्धसाध्यतत्त्वान्पदत्वेपि. एकदेश
 स्यात्थाकाशस्यभगवदुक्ताः वायुश्चाध्यतयाव्याप्तिः
 ग्रहरास्थानत्वात् नैकवाच्यभावात् विदयनुपपत्तिरि
 तिगमयितव्यं भेदमशक्यं त्वेवतावदयं वस्तुस्व
 भावइत्याविवेदितं चानिर्दिष्टं तन्नतावदयंस्वतंत्रप्रति
 भानि इदमस्माद्विन्निमित्तोयमनन्तर्भेदइतिवावस्तुवि
 शेषतात्वेनविशेष्यत्वेनवा प्रतिभासनिर्णयमान् विशेष

यथाविशेष्यत्वेननुप्रतिभासोभेदग्रहरापूर्वकएवास्यात्
 दंआदौतथाप्रतिभासोभेदग्रहरापूर्वकत्वनियमान्
 तस्यचसंवधान् गमयितव्यं त्वेवतावदयं वस्तुस्व
 चप्रतीतिसंभवान् त्वेवतावदयं वस्तुस्व
 स्यत्योःकदाचिदपि त्वेवतावदयं वस्तुस्व
 त्रप्रत्युक्तैकत्वेनप्रतिभासात् त्वेवतावदयं वस्तुस्व
 व्यभावस्यचगुराप्रधानभूतभावगमत्वेनानुभवान्नस्य
 चनियमेनाभिन्नाधिष्ठानतयोवा प्रतिभासान् भवतु
 हिभेदग्रहरास्यभेदान्नग्रहरापूर्वकत्वनियमस्तथापि कि
 मायामितिचेत् इदमायातंतस्यापिस्वभेदान्नपूर्वकत्वं भेद
 नस्यापिजस्याप्यतत्त्वस्यामूलतयकरीति स्वभावस्य
 भावसमुच्चयः पुनस्वभावभागप्रयुक्तानवस्थितेरेवाय
 त्तः परस्परनिषेधात्मकयोर्विधानिषेधयोरैकत्रविशे
 धात्त अविरोधेवाजगद्विजगतिविरोधोऽप्येदप्रसंगान्

प्रमा० संकीर्णमवधित्वमवधिमत्वंवाधिगंतव्यं अवध्यवधिमद् मा०
 ७ पावधिन्नश्रमेदोनुभूयत इत्युक्तं न तथाचावध्यवधिमद्वा
 वप्रतिभासेमेदप्रतिभासस्तत्प्रतिभासेचावध्यवधिमद्वा
 वप्रतिभास इतीतिरेन राश्रयप्रसंगः एतेनेदमपासं यः
 दाहुरेके नीलं नीलमयापीतं पीतं नया विदित्वाऽस्मादि
 दंभिन्नमिति प्रत्येष्टान्ति नहि नीलं नीलं नयेवपीतं
 च पीतं नयेवमेदमवधिन्नति किंतु विधित्वेनावधिम
 त्वेनवा नचावधित्वमवधिमत्वं वाऽविभागे प्रत्येकं शाक
 मित्युक्तं न तथावकं न प्रत्येकं न तथाश्रयो भवेत्
 किंच नीलं नीलं च न शोभाति न निर्विकल्पकं नीलं त
 लादिरूपमुपलक्ष्य न शोभाति न निर्विकल्पकं नीलं त
 प्रचक्षते विकल्पकं एवमेव न शोभाति न निर्विकल्पकं नीलं त
 नयेनयो रवधे चावध्यवधिमत्वं वाऽविभागे प्रत्येकं शाक
 नहि निर्विकल्पकाः यदार्थप्रतिभासि वाक्यार्थस्तस्यैक

ल्यक इति दृष्टव्यं उत्तरमिह संस्तनीलत्वादियोगादनद्या
 वन्निमुरवेतयस्वरं न शोभाति न निर्विकल्पकं नीलं त
 संभवः न तत्प्रतिभास इति मद्वाव प्रतिभासपूर्वक
 इति कथं स एव दुर्लभ इति न शोभाति न निर्विकल्पकं नीलं त
 नयेवदिशा परे च न शोभाति न निर्विकल्पकं नीलं त
 ध्यासिना मेदोमिथ्या भेदत्वात् न शोभाति न निर्विकल्पकं नीलं त
 द्विपर्ययेवाधकमुक्तं यद्वा विवादपदमेदसंवेदनं मिथ्या
 भेदसंवेदनत्वात् स्वप्नमेदसंवेदनवत् सत्यत्वेन मेदसंवे
 दनस्य लक्ष्यरूप इत्यादि शोभाति न शोभाति न निर्विकल्पकं नीलं त
 व्यतिरेकपारिकल्पितं न वर्गानिष्टकारणादोषानिदाना
 नुपपन्नो राकास्मिकत्वप्रसाकिर्वाधिका अप्येवं मेदप्रपं
 श्रीलीक चस्यानिर्भासत्वेन दपवाधे प्रत्यमेवावशिष्यते किंवसे
 द्वातरांगप्रज्ञाभि किमत्र विनिर्गमनमिष्टकारिणो उच्यते
 विवादाध्यासीतामेदाः सङ्गपरिकल्पिताः प्रत्येकं न शोभाति

प्रमा० विद्वत्त्वाद्येयेन प्रत्येक मनुविद्वास्तेन तत्रपरिकल्पिताः मा०
 ८ यथा प्रत्येकं चंद्ररूपानुविद्वास्तत्रपरिकल्पिता जलन
 रंगचंद्रमसस्तथाचामी चटादिभेदाः सद्रूपानुविद्वास्तस्मा
 तत्रपरिकल्पिता इति तदनुविद्वत्त्वे चतर्दनुरागो रगाविधी
 यमानत्वं न चेंदतदादि प्रादंवाच्यनाद्यपेक्षमप्यस्तीति
 विशेषः दूरोत्तरावो निरंतरावनाकारानुविद्वाः प्रतिभा
 संज्ञे न चनेन तत्रपरिकल्पिता इति तद्यवच्छेदाप्यप्रत्येक
 मित्युदितं नहि प्रत्येकं कुरुषु बलमिति भतिः किंतर्हि मि
 तिनेष्वेवेति विपर्ययेन निगमितीति नोभनो निरवाधिकस्त
 वाधास्यात् तप्यच नोभति इति तवभासतदेवधिक
 प्रमारा लक्षणाप्रतिपत्तिरिति नोभति इति अनिमित्तत्वप्र
 साक्तिर्वाधिका ननु यवयुक्तं तद्वेष्टा नमवाधि प्रस्यत्
 यदनुविद्वं सारोपितं तदधिष्ठानं स एवाधि
 स्तस्य यथा मुक्तीदमं शोरूपस्य न च कदाचन मुन्यानुवि

प्रमारेपितं भातीति कथं न तज्या स्यात्तहीदामित्यपि प्र
 त्येकापि भाति किंतर्हि मन्त्रादिकमप्यस्या भानस्य न
 दुपादाना नुपपरिति तद्वदध्यासिनाः स्वा
 तुगतप्रतिभासेव तद्वदध्यासिनाः स्वा
 त्यंतज्या यथा स्यात् तद्वदध्यासिनाः स्वा
 ति स्वातुगते रजायुदमं शोरूपस्य लिङ्गानि विपर्य
 येन वाधकमुक्तं अत्राहर्काभ्यन्त्यादतदेव यदि
 सर्पादयः परिकल्पितास्तः नत्वेवं तत्तत्प्रमाणमपि
 यथार्थत्वात् तया हि विवादाध्यासिनाः प्रत्ययाः यथा
 र्थाः प्रत्ययन्वाडुभया सिद्धप्रत्ययवत् न च सर्वे र्थाः
 यथार्थ एव प्रत्यय इति दृष्टाना सिद्धिः अस्यैव प्रत्य
 यस्य यथार्थत्वविपर्ययोः व्याख्याता यदि च यथार्था
 र्थाः स्यान् कथं तदा सर्वे र्था यथार्थाः स्यान् यदि - य
 मयथार्थस्तथाप्यस्य विषयवैपरीत्या यकेन विधया

प्रमा० येन प्रत्ययेन भवितव्यमिति कथं न व्याधानः इति मा०
 नदिदमसंगतं विवादास्पदविभ्रमाद्यभ्युपगमिषा द्रो
 नविरोधान् वक्ष्यार्थप्राप्तेन च सदर्थविवक्षाया नान्य
 सर्पइत्यादिवाधाविरोधान् न च व्याहृतार्थविवक्ष
 यां चास्मान्प्राने सिद्धत्वासाधनत्वान् विभ्रताद्यभ्यु
 पगमे हेतोराश्रया सिद्धिरिति किंचायप्यार्थः प्रत्ययोस्ती
 तस्मदीयः प्रत्ययो यथाप्यस्यादयथाप्येवाप्रत्यमेतेनै
 वायप्यार्थत्वसिद्धिश्चरमेयस्यायथाप्यत्वे कथं सर्व
 प्रत्यययथाप्यमिति नैवं इति न प्रत्ययोस्ति किंतहि
 व्यवहारमात्रमेतत् नैवं इति न प्रत्ययोस्ति किंतहि
 न मेवं व्यवहारार्थे नैवं इति न प्रत्ययोस्ति किंतहि
 मारापदाय प्रत्ययः नैवं इति न प्रत्ययोस्ति किंतहि
 सिद्धो व्यवहारः परस्परतन्त्रेण नैवं इति न प्रत्ययोस्ति किंतहि
 र्यज्ञानपूर्वकः व्यवहारत्वात् मध्यमवृद्धव्यवहारवत्

धौव

न च साध्यविकलो दृष्टान्तः नप्या सत्पुनमवृद्धप्रयुक्ता
 नां प्रादुर्भाव इति नैवं इति न प्रत्ययोस्ति किंतहि
 प्रमाणाया इति नैवं इति न प्रत्ययोस्ति किंतहि
 योधिकाररा नैवं इति न प्रत्ययोस्ति किंतहि
 लक्षरायस्य नैवं इति न प्रत्ययोस्ति किंतहि
 दिति चेत् नैवं इति न प्रत्ययोस्ति किंतहि
 व्यवहारस्य कारणा विपरीतस्तु विपरीतस्य निव्यव
 स्या किं संसृष्ट प्रत्ययाभ्युपगमे मनस्माद्व्यवहारमा
 त्रस्य संसृष्ट प्रत्ययः कारणा नदिशेषस्तु संवादी विसंवा
 दित इति साभ्युपगमप्रादुर्भावप्राप्ते मादेवाश्रयणीय अ
 न्येषां नैवं इति न प्रत्ययोस्ति किंतहि
 दिसमारोपसद्भावे किंप्रमाणा मिति चेत् एतावन्तकालमि
 दमेव भवति संकलमिच्छेत्वरजन्मिति भादित्युत्तरकालात्
 संधानात्मकं प्रत्ययमिच्छापरपयायि प्रत्ययतानावदेकं अप

प्रमा० रञ्जनमानमवन्तरन्मायस्त्विति किंचशुक्तिशकलंरजः मा०
 १. नात्मनावभासतेरजताध्विनोतियमेन प्रवृत्तिविषयः
 त्वान् सम्यग्जन्तवन् नानरीयकप्रवृत्तिगोचरस्यशुक्त्या
 मलस्यव्यवच्छेदवनिधिमग्रहरां किंचविवादाध्यासि
 नाप्रवृत्तिः पुरोवर्तिगोचररजनेज्ञानपूर्विका रजनेष्टा
 धीनपुरोवर्तिप्रवृत्तित्वान् सम्यग्जन्तप्रवृत्तिवन्तः य
 द्वाविवादपदरजनधी पदरजनव्यवहारपदत्वान् यदि
 त्व्यन्तनयायथासम्यग्जन्तम् यः पुनराहशुक्तिशकः
 लंरजनात्मनानप्रकाशतेन इति सत्त्वान् यद्यदुपेक्षास
 तन्नदुपेक्षानमनतेन इति सत्त्वान् यद्यदुपेक्षास
 शविषाशास्वहारास्त्विति सत्त्वान् यद्यदुपेक्षास
 प्रत्ययेधरायदन्यदुपेक्षास त्विति सत्त्वान् यद्यदुपेक्षास
 पदप्रतिद्वयान्नानप्रकाशतेन इति सत्त्वान् यद्यदुपेक्षास
 तर्हि समारोपः समारोप्यभारास्तविचार्यतां किमसकं

ह्य=२

वासन् किंचोभयविलक्षणाभिनि ननावदस्सन् अत्रप्रतिभा
 समेदप्रवृत्त्योरनुपपत्तेः न च सति नरविषाशादायपरोक्षा
 वभासः कदाचिद्विषयभ्यने नानिप्रवृत्तिः आन्तरालिकादौ
 लक्षणायादसत्त्वेन नैवेकसत्त्वित्वेन नैवलक्षणायादि
 करणात्वेन च ननुपपत्तेः न स्याद्विराकारत्वान्
 सदैवलक्षणाया मोक्षशासत्त्वाभिधानेमायावादिमनेप्रसंगा
 न् नापिसद्वाधाविरोधान् यत्रवाध्यतेननोन्यत्रास्ति
 तिचेत् न तत्रास्याप्रतीतिः कल्पनातर्प्यक्याच्च न
 ह्यन्यत्रसत्त्वमात्रप्रतीतिमुपपादयेत् विषयभेदान्
 नाहिभूतलितसत्तामात्रावमोनालितमनिन्नायात्
 नयाप्रतिभासनेनवात्तत्रदृष्टस्यान्यत्रसत्ताकल्पनी
 या कृत्तस्येव नयाभूतस्येवानेकस्यसंभवान् इति
 वेद्यादन्यत्रास्तिघटवदिनिचेन्नाधिशुनारोपिततादा
 त्म्येनव्यभिचारात् यद्यन्यत्रापिनास्तिकृतस्तत्रनानि

प्रमा० विध्यत इति चेत् न अप्रसक्ते स्तादात्म्यवदिहापिते बन्ध
 ११ जन्ममित्यावन्तरेणादात्म्यमेव निविध्यते न तत्स्वरूपमि
 ति चेत् न तस्यासन्निवत्तस्य न्योरिव विविक्तयोर्द्वयोरेव
 त्रैवानेवामेतरं प्रतीतिप्रसङ्गेः प्रानियेधप्रत्ययस्तक
 दाचिन्ननब्रह्मसालिलमास्ति न मयानत्रानुभूतं रजनम
 स्ति इति वैद्याधिकरसापेक्षापि जायत एव कुत्र चेदमन्य
 त्र भवद्भवेत् बुद्धौ देशान्तरादौ वा यदि बुद्धौ गुणापुजा
 दौ न दाज्ञलनादिसमाप्तीयावसरेशरीरदाहादिप्रसंगः
 तत्रापि न स्यात्तात्त्विकत्वात् प्रसंग इति चेत् आयातेन ह्य
 त्यन्तमसत्त्वमानं प्रवर्तयितुं न तस्याभावस्य गन्त्यन्तरासंभ
 वान् सन्नेव तत्त्वस्य क्रियादत्तस्य आकार इति चेत् न गु
 णापुजादवपि न हि तद्विशेषात् न प्रवर्तते तदा
 कारस्य सर्वथैवाद्दृष्टशक्तित्वात् साहसमर्थाकारेण
 समारोप्यमाराः पुनः प्रवर्तयतीति चेत् गुणापुजादिरेव

तस्यासमारोप्यमाराः प्रवर्तयतु किमनेनां न स्तात्त्विकेन
 बंधिरा रोपितेना समर्थेन समर्थान्मना समारोप्यमरो
 त कल्पितेन भवत्तर्हि देशान्तरादविवसमारोविनस्य
 सद्भाव इति चेत् तस्यासन्त्यविप्रकटिरी इष्टमश
 क्यत्वात् अत्र निप्रसङ्गः दोषसामर्थ्यान्नानि सं-५
 प्रसंग इति चेत् न दावेप्यसदनिर्वर्तीयवानादात्म्यवद्
 प्रार्थितदृष्टानुसारान्न तत्र चरात्यन्तराभावात् तस्माच्च
 त्यन्तासन्नापि सन्त समारोपणीयमिति सिद्धं सदसद्भेद
 समुच्चयस्तु विरोधादेवा युक्तः अविरोधे वा कथमिति
 बाधव्यवस्थापूर्वेति शेषो भूयोरप्येकैकांशो यथाप्य
 त्वात् सदसद्भेदस्य सद्भेदेणाप्रतिभासो भ्रान्तिरिति चेत्
 नात्किमिदानीमं शाश्वतराभांतिस्तथा चेदुनरोपि
 न एव स्यात् तत्राप्यसदशेषस्फुररागत्सर्वज्ञानातिचेव
 भ्रान्तानि स्युः सर्वान्मनाप्यानि वभ्रासकत्वात् तान्मिरा

प्रमा० ग्रहणां भ्रमं ब्रूमः किं त्वं शांतरव्यवच्छेदे तस्य देवदमिति च मा०

१२

धारयद्यद्यं संवेदनमिति चेत् न हि दीयैरूपस्य तत्राप्रसक्तं
रप्रसक्तस्यापि व्यवच्छेदकत्वेन भ्रमत्वे सर्वस्यापि ज्ञानस्य
नप्याभावः किं न व्याप्नोति सर्वस्यापि कियानिरूपे प्रवर्तमा
नस्याप्रसक्तापररूपव्यवच्छेदेन भ्रमत्वोपपत्तेः नैव त्वं न स
दसद्गुणमारोपणीयमभ्युपेया किं न हि प्रत्येकसमुच्च
यरूपोभ्यां सदसद्विलक्षणानिर्वचनीयमेव न चेत्तादृश
वैलक्षण्यमापि नास्ति कमभ्युपगच्छामयेन प्रसंजयेमविरोधा
वैलक्षण्यमादिवाचोयान्ति हि प्रतियोगिरूपा यौ किकञ्च प्रक
टपरत्वा न चेदममन्तव्याः साक्षात्स्यसंयादे ज्ञायेत्यवोचाम
न हि स्वरूपत एव तत्त्विकस्य दत्तविकः किमपि रूपं संभ
वन्ति नो एव त्वत्प्राप्तिकस्य सत्स्यैव सर्वराद्यप्युक्ता त्विका
संभवेयु अत एवाक्तमाम्बो यच्च तस्यानिना ब्रह्मतत्त्व
तमीक्षाया सदसद्गुणभ्यामुभयप्रकारैरनिर्वचनीयत्वमे

गदना

वह्यविद्यानामविद्यात्वमिति प्रमारापुनरत्र विवादमद
मानिर्वच्यं ध्यात्वाद्युक्तसाध्यं न भवति न तु ननु न सा
धनं यथात्मानं येदुक्तसाध्यं न भवति तस्मात्तत्र नो
क्तसाध्यमिति विपर्यये वा ध्वंसं हि न मेव न देवोपजी
व्यप्रतीतिरिति ध्यात्वा तु यः वाधा च प्यानुपपत्तिश्च
त्यर्थापत्तिरिति ध्यात्वा न द्यादिनं प्रत्याभिधातव्यं न ह्यन्य
तासति यद्योक्तरीत्यरीत्या प्रतिभासप्रवृत्ती स्यातां न
न विवारावन्नापि वस्तुतया ध्वंसेन च वादिनि भव
त्वेवं तद्वत्तारासारोपणीयं नप्याप्यस्यानुशूनं नैव सर्वदोष
तं भादवाद्यापत्तिः कादाचित्कत्वात्पुनरावृत्त्या वाच्यं ता
नत्वध्वंसातिरेकित्वः कार्यस्थितिमिति मात्रा दुत्पत्तिरि
त्यपादातमपि किंचिदभ्युपेयमिति चेत् अभ्युपयन्तां
न हि कार्यवशादेव न दन्तुगुणसंनिमित्तमुपादानं नि
मित्ततावद्वत्तादिसन्नकवोहृती सविषयस्य भ्रमस्येव वास

ता=

नि

प्रमा० १३ नास्यान् अपतमप्याधिष्ठानावभासाद्यन्वयव्यतिरेका मा०
 नुकारि उपादानमप्यानिर्वचनीयमेव किंचिदुपादानादिका
 र्यानिगुणोवल्लेखनीयं नहि तावत्तत्सह्यं संभवति न तथा
 त्वेकार्यस्यापि सन्यत्तामसंभवेः उपादानोपादेययोस्तादा
 त्म्यदर्शनात् सुवराकुंडलवत् अन्यन्तासत्तत्कानिस्त
 समस्तसामर्थ्यस्थनकसंज्ञानेव संभविनीह्वो - नहि शो
 धनुपादानत्वं तस्मादविर्वचनीमेव कार्यवत्तदुपादान
 मायि न चोपादानेव युक्तं सादित्वेन तत्परपत्तेः आन्यान्का
 र्यादित्त्वर्कदर्शनात्तु पुनः प्रसक्तकार्यानुगतदर्शितस्यैवोपादा
 नत्वात् सुवराकुण्डलवत् तस्मादुपादाने निर्वचनीयमेव रज्ज्वाद्य
 पादान् ननु उपादानविद्यमानं सादित्वेन निगीयते न
 देकार्यतया तस्मान्मिति नो कदाचित्तासां विलापयोः
 धिष्ठानविज्ञानवाधकामित्युच्यते न तत्रात्रयकसिद्धि
 धत्वभावो नैदं रज्ज्वा मिनिस्त्वान्नेत्रेणा न च न शनिरहस्य

सति चैवंप्रपंचोपि स्यादविद्याविति निर्मितः अविद्यातो विभि
 नत्वे जडत्वादुज्जुसर्पवत् जडुदृश्यत्वे हि तन्म्यामिष्या
 त्वच प्रसाधनां प्रागुक्त एव तन्म्यामिष्यात्वं चेहवा
 ध्यता अथ तन्म्यामिष्यात्वं चेहवा तन्म्यामिष्यात्वं चेहवा
 मविद्यामयः तन्म्यामिष्यात्वं चेहवा तन्म्यामिष्यात्वं चेहवा
 उत्तरस्मिंस्तत्काले तन्म्यामिष्यात्वं चेहवा तन्म्यामिष्यात्वं चेहवा
 प्रत्यक्षादिप्रमाराणां प्रमाराय व्यावहारिकं आश्रित्या
 यंप्रपंचः स्यादलीकोपि प्रमारावा तिति अथैतागमवा
 क्यं तु तत्त्वावेदकेतद्वारां प्रमाराभावमजनावाधवे
 धुर्यहेतुनः नहि स शिदित्तोपिकश्चित् प्रक्षादेरित्यतः
 चेद वाध्याप्यपरिलक्षणां प्रामारायस्वतः परतो वा विज्ञानेन मन
 नहि तावत्प्रत्यक्षेणोववेदनोस्वप्रामारायमीहविज्ञा
 यते परवेदनपक्षे हि तत्त्वात्मानमप्यगोचरयत्तकथं
 स्वप्रमारायगोचरयत्तस्वसंवेदनपक्षेपि स्यात्स्यति

प्रमाणं कमपवाधकं यं वातडुपहितमर्थादमात्मनः प्रामाण्यम् ॥ मा०
 १४ मध्यवस्येन न च स्वाप्यस्यात्यंतिकवाधास्तत्त्वमस्मन्
 न त्वत्संभवानि कालांतरादिभाविनोवाधस्येदानीम
 योग्यत्वेनानुपलभसंभवान् परमपिप्रत्यक्ष्यांतरचेदा
 द्यसम्यमानयोगक्षेमकथ्यमत्रप्रवर्तते यदातुप्रवृत्ते
 स्यैवेतादृशीगतिः तस्यैवकेवकथ्या न ज्ञेचिरव्याप्तुम
 जीविनोचराकस्यानुमातादेः परतश्चप्रमारात्वपरि
 ज्ञानेऽनवस्थिते परिहारं प्रयत्नेपिनपश्यामः सभात
 मे आगमवाक्येननरनियतकालवस्तुपरिच्छेदकत्वादा
 त्पान्तिकावाधस्तथागमपरिच्छेदकत्वात्तद्विषयस्याभ्यवस्येत्
 नदध्यवसायव्यतिरेक्यदोषचतन्मन्त्राधनलक्षणांप्रा
 मारायमध्यवसायने तथाचिप्रवृत्ते सत्यज्ञानमननं
 ब्रह्मेति तस्मादहेतागमवाक्यमेवेतत्त्वावेदनेप्रमारासु
 पपद्यतेनप्रत्यक्षादीतिस्थितं एतेनधर्मिग्राहकप्रमारा

वाधः प्रकृतस्यपरास्तएव सांख्यवहारिकस्यसत्यत्वे
 नादिसिद्धेः नस्यचशरीरात्मभावश्चालीकत्वेनाविरोधात्
 यत्पुनरप्रामाणिकत्वेप्रपंचस्यताश्चासिद्धंसाध्यतमिति
 तदप्यसत् तर्फीद्विमात्रेण - यथाश्रद्धत्वेवाधादप्रतितात्
 यः नैवनेतज्ज्ञानासाक्षात्पूनेनान्तरविधारावदिनि वा ॥ ११=५
 धकमितिचेत् न एवमेवहेतुप्रत्याश्रुपक्षताश्रयत्व
 योः प्रकृतावाधान् यदिखल्वेवंभूतप्रमाराश्रुत्यत्वं
 भवेदीपहेतुप्रत्याश्रयः कथमस्मदीयं प्रतिनमवेदवि
 शेषात् अप्यभवदीयंप्रत्यापिनाश्रयः नहि नस्याश्र
 यासिद्धत्वादसाधनेकप्यप्रकृतवाधकतेति एतेनो
 दाहरणोप्याश्रयहानिशंका निरस्ता - उदाहरणासा
 म्यादितिसर्वसुस्थितं तस्यापीदमुच्यतां किमिदं जडत्वं
 तामहेतुकतेकिंवाहप्यत्वमिति उच्यते जडत्वंतोमाता
 त्मप्रकाशमेवमसविद्रूपत्ववापयुदासात्मकं दृश्यत्वंतु

प्रमा० स्वव्यवहारे स्वातिरेकि दर्शना वेदान्तिर्य तं विधिमात्रमि मा०
 १५ निविवेकः हंतैवमान्मन्यपि प्रकृते हेतु प्रकृते रवैकांति
 कत्वं स्यात् मेवं तस्य स्वयं प्रकाशत्वात्संविद्रूपत्वाच्च त
 तएवतत्तीयाप्रसक्तेः कुंश्च प्रकाशत्वमिति चेत् अत्रा तः
 यं पुरुषास्वयं ज्योतिरिति श्रुतेः किंचास्ति नावन्ममेद
 मनुकूलं प्रति कूलं मिति च ज्ञानं यद्यशादनुकूलं प्रवृत्तिः
 प्रति कूलं च निवृत्तिं तच्चेदमवच्छेदक प्रकाशाधीनमवच्छि
 तप्रकाशत्वाद्दंडिकता प्रकाशकं अथ चैदकं अथायमा
 त्मानस्वाप्तावगतिरप्यप्योमावितुमुक्तं हतैवस्तत्त्वाद
 सिद्धावन्तः ~~सिद्धावन्तः~~ सिद्धावन्तः विषय
 संवेदनादेव तत्प्राप्तयः सोऽपि सिद्धाविति चेत् नैवं
 संवेदिता हंतैव स्वातिरेकि संविद्रूपी प्रकाशः संवित्कर्म
 तामन्तरेणापरोक्षत्वात्संवेदनवदत्तः पारिषोष्यात्स्व
 प्रकाशता सिद्धिः यद्वा प्राभाकरं प्रत्येवं प्रयुज्यते संवेदिता

स्वप्रकाशः संवित्कर्मतामन्तरेणापरोक्षत्वात्संवेदनवत्
 विज्ञानरूपश्चायमात्माने दंतैव युगीयते विज्ञानमो नंदं ब्र
 ह्मेति अथमात्मा ब्रह्मसर्वानुभूतिरित्यनुशासनमिति
 विज्ञानं च स्वप्रकाशमिति कथं नद्रूपस्यान्मनो नान्मप्र
 काशता विज्ञानमेव नावच्छेद्यं प्रकाशमिति चेत् अ
 त्रसाधनश्लोकः जिज्ञाधीः समाधारकालस्वज्ञानहानि
 तः नहीनाव्यवहारेणाधीत्वादविमनायप्या विमना
 विप्रतिनाधी संविन्समाधारकालस्वज्ञानहानिः न
 समानाश्रयस्वसमानकालस्वगोचरविज्ञानाभावादि
 नियावन् नहीनाव्यवहारेणाव्यवहार्यनिभवान्ती धी
 त्वात्संवितादविमनायप्या इविप्रतिपन्ना घटसंविन्समा
 स्तीति व्यवधाहियमारा संविद्रूपित्यर्थः एतदुक्तं भ
 वति विवादाध्यासिना संविन्स्वसमानाश्रयस्वसमा
 नकालस्वगोचरसंवेदनविरहप्रयुक्तवावहारविरहान

प्रमा० भवानि सांविन्वा दन्तं नरव्यवहियभारग सांविद्वादिति अ मा०
 १६ स्वसंवेदनं चेत्तु संवेदनात्ता घटप्रकाशसमनन्तरमेव
 मयेदं विदितामिति विकल्पो न भवेत् न ह्यविदिताविशेषो
 वरोगविशिष्टविकल्पः संभवति तव वेदनांतरं तज्ज्ञोचर
 मनुभूयते अनुभवेना तज्ज्ञोचरमम्भुभूयते न नन्त
 स्यात्स्यादा ह्यसमानयोगात्ते मृत्त्वान्न गावतीखल्वाद्य
 ग्रहणासमग्रीमनः संयुक्तास्म समवायलक्षणादृष्टात्मा त्म
 -- प्रादोवप्यविशिष्टेति कथं स दपिनानुभूयते न चोद
 द्यमात्रवेकल्यापि किं शंकनीयं तन्मात्रवेकल्यान्सा
 दात्कारानुत्पत्तनुत्पत्तनुपपत्तेः उपपन्नौ वा समनस्कैदिय
 संनिवृत्त्यास्य हीतालोका मध्यमध्यासीनां करि मरु
 द्मादयोऽपि कुचिन्नवीदियेत् न चोद्योग्यानुपलभाद्
 भावानि रीत्यः कापि न भवेत् न चोपि तो पुत्रप्रयत्नव
 द्नांतरवेजान्यादनुपलब्धिर्भवेदिति चेत् भवेन्नामन

६=

तत्राप्यायद्यतन्यप्या सिद्धं कार्यमस्ति न ह्यशेनतस्या
 वश्यं कल्पनीयत्वात् अनुपलंभाच्च नेह तस्याविधं
 कार्यमस्ति विशिष्टवेदनमेवात्रापि तस्याविधकार्य
 मिति चेत् तत्तस्य विशेषवेदनमात्रेण चरितार्थत्वात् मे
 दामेदयोरेह सीतत्वात् यत्कालतत्त्वे व्यतिरिक्तं नैव वे
 दनेन वेद्यमिति व्याप्तेर्नैदः कल्पनीय इति चेत् न तेनै
 व्याप्तिवेदनेन व्याभिचारात् इह वस्तुमात्रं व्याप्नुवद्वा
 त्मानमपि व्याप्नुयात् किंच सर्वसंवेदनमस्वसंवेदनस
 र्वकार्यसकारणं कंसर्ववस्तुसात्मकमित्यादिसंवेदना
 निस्वपरसाधारणाप्रयोजकवशान्न स्वात्मगोचरारभ्यपि
 बहुलमुपलंभ्यते इति कथं तव्यभिचारपरंपरायणगोचर
 यंत्येव स्वात्मानमपि गोचरयतीति चेत् सत्यं घटसंवेद
 नमपि न हि घटगोचरयत्येवः स्वात्मनमपि गोचरयतीति
 न विशेषः काश्चित् स्वपरसाधारणाप्रवृत्तिनिमित्तगोचरतः

प्रमा० धैवत्तगोचरत्वं तत्राभिनिचेत् तास्य वै धर्म्यमात्रत्वात् मा०
 २७ सर्वथा च साम्यसंसादनीयत्वे प्रमाणाभावान् प्रदीप
 वच्चात्र प्रवृत्त्यपपत्तेः यथा खलु प्रदीपं परत्र विज्ञाना
 दित्तरां कार्यं कुर्वन्त्यात्मन्यापि स्वभावभेदादेव दै तः
 त्करोति तदुदीपांतरमपेक्षते तथा विज्ञानमपि पर
 त्रव्यवहारकार्यं कुर्वन् स्वभावभेदादेव स्वात्मनि व्यवहारं
 कुर्याद्विज्ञानांतरं न तापेक्षते इति किं न स्यात् अत एवो
 त्तं एकं कस्यचिद्व्यस्यद्यमेव प्रकाशकं अत्यंतमेश
 तपेक्षस्यैव समं सात्त्विकं दृष्टिरिति तस्मादाद्यवेदनस्य
 वेदनांतरवेदनीयत्वेऽनवस्थाप्रसंगे तद्वारा तत्कोपिकृता
 दनुपलंभादेव न स्याभावसिद्धौ परिशेषात् स्वप्रकाशत्वा
 सिद्धिः उक्तं च असंविन्नो विज्ञेत् खलु तदुपाधिव्यवह
 रतिः प्रतीता वन्मस्यां प्रसभमनवस्थाप्रसरतीतिः एव
 चेदमप्यनवकाशा यदाहुः स्वात्मनिवृत्तिविरोधाच्च स्वसं

वेदतं ज्ञानमिति व्याख्यादिवेदनवः प्रदीपवच्चोपपत्तेः तनु
 तत्रे $x \times x$ स्वपरसंगतकार्यनिष्कूलान् स्वभावभेदादत्वा स्वात्म
 निवृत्तिरस्तिया विरुध्यते इति चेत् प्रकृतेः पित्तर्हि स्वपरव्य
 वहारात्तु कूलान् स्वभावभेदादव्याप्तकाचन स्वस्कंधादोक्त
 त्वावृत्तियोगात् स्वात्मनि विरुद्धेऽपि तिसर्वसमंजसं एतेन व्यति
 रेकोप्यत्र वेदनत्वादिति प्रावामाचार्यहेतुः समर्थितः प्र सां
 तिपक्षे वाचकप्रदर्शनादेव दर्थमेव वाभिमतविशेषप्रस्का
 रोऽवनत्प्रदर्शितं तस्मान्मत्त्वसंवेदनसंवेदनाभेदादव्यात्मा
 स्वकाश इति सिद्धं एतादृशस्य च सर्वस्याभिलाषिना - सा
 धनायोक्तं विज्ञानतनुमिति कथं पुनर्विनाशिनो विज्ञा
 नस्य नित्यात्मस्वभावता संभविती न विज्ञानस्यापि वि
 नाशासिद्धेः नीलापि संभवेद - समसमये पीनादिसंवेद
 नादर्शनादिनाशप्रतीत्यानासिद्धिरिति चेत् न कीना
 देह उपहितस्यैव च संवेदस्य दर्शनात् विनाशप्रतीनेमपि
 नीलादिसंवेदनः समं

प्रमारा घटाकाशादिवदोपाधिकगोचरत्वेनैवोपपत्तेः आज्ञा मा०

१८ ननप्रसंवेदनेभेदानुपलंभादभेदसिद्धेः प्रयोगप्रसं-
विन्त्वा न गरिगकभेदधृत्योपाधिर्नररागाविभाव्यमा
नभेदत्वादाकाशादीनि एवंवाभेदसंसिद्धौसंदित्वा
भाव्यसंभवान् आत्मनः स्वप्रकाशत्वमविचार्यमिति
स्थितं वशाचकुतः प्रकृतहेतोरनैकांतिकशंकायका
शः नप्यापिस्वप्रकाशात्वाद्दिनीयत्वादिसाधकस्य
नदन्त्यात्मन्यापिप्रवृत्तेरवर्जनीयं नस्यापिदृश्यत्वमि
तिकच्यंतानेकांतिकं दृश्यत्वमिति चेत् अहोविस्मरणा
शीलनादत्तानाप्रियस्यनाहृदप्रनिधानियोगितामात्र
लक्षणादृश्यत्वं हेतुरपि नुस्वव्यवहारेस्वानिरेकिदृशतापे
क्षान्प्रियतिरित्यवोवाम नचोपाधिकात्माविकल्पेनपु
नायकप्रमारापेक्षायामपिस्वरूपमात्रस्यव्यवहारेत्तदपे
क्षास्तीति कुतोपप्योक्तहेतोरनैकांतित्वाक्काशः विशि

यस्फुररगोपिवस्वरूपमदृश्यमेवेत्युदिनमन्यत्र नत्तेहवि
पच्यते संग्रहादिकारान् अन्यप्यापिसाध्यस्यसमर्थि
नत्वादिति जडतादृश्यताश्चास्तसत्यस्यैवोतिचेन्मन
नैवंसंविद्यसंबंधे धर्म्यसिद्धिप्रसक्तिः यस्यहिजड
तादृश्यकवानिरूपरागियज्जीवधर्मिणा एवासिद्धोकस्य
तेनिरूप्येयानां नचनदसंबंधसंविदासिद्धनामस्यात्
नोरुवतुजन्स्वर्यसिद्धेत् जडत्वादेव नापिसंविदान
यासंयरागात् नहिसंविदसंवेद्ययोरनवहिर्भावेनप्रका
शमानयोः संयोगादिः संभवेत् विषयाविषयिवोपि भा
संबंधोन्नतीतादौकप्यंभवेतनह्यसतिसंबंधिनिसंबंधो
नामभवेत् नचातीताद्यपिनसंविहितं नचसंविदसं
स्पृष्टसंविदितुंचोनिपुज्यतेऽनिप्रसंगान् हेतुहेतुमद्भा
वश्चानागतादावसंभवीसव्याभिचारश्चतुरादिभिः ए
नैकांतः करणासंक्रान्तावस्येवसंबंधश्रुतिनिरस्तं अस

हसंबंधानिरूपं ५०

प्राति

प्रमा. तोतीनादेः तत्त्वतः संक्रमानुपपत्तेः सत्त्वेवातीनादित्वा मा.
 १८ नुपपत्तेः संविदश्चासंगाया अंसंक्रमत्वान्न अंतःकवणा
 स्येव नष्टायतया नत्रसंक्रमश्च निचेत् अप्यकेयंतश्चाय
 तानामनतावदनदान्मनः नात्तिकेतादात्म्यं विरोधान्न
 अनात्तिकेतादात्म्ये संसर्गेवान परमार्थतोदृश्यं दृष्टं
 स्यात् असत्यत्वे तदृश्यस्य गगनगंधर्वनगरयोराधा
 राधेयभावश्च संविन्संवेद्योरप्यलीकारवसंवंधो भवि
 व्यतिनष्टशास्त्रतत्संविदिनं भवेत् गंधर्वनगरवदेवेति
 सर्वमवदानं एनदप्युदिनमसत्यभेदमिनिमिद्यतभेदः ३ति
 प्रपंचः असत्योभेदोयस्मिंस्तज्ज्ञानार्थः अप्येवमाधिप्रपं
 चमिष्यात्वेन दंतः पानिन्याप्तिरपि नप्यात्वात्कथं सप्र
 लिंगप्रमारां भवेत्तायंदेयो मिष्याभूतस्यापि प्रानिवि
 वेस्य सत्यविवंधो धकत्वेन प्रामाराय दर्शनात् स्वप्नका
 मित्याश्च श्रुतस्त्वकत्वेन तस्याभावान्न पठेति हि स्वप्नाध्या

यविदः यदाकर्मसु काम्येषु स्त्रियं स्वप्नेषु पश्यति समु
 द्रितस्य जानीयात्तस्मिन्स्वप्ने निदर्शित इति पारमर्षे च
 सूत्रम् दाहुरागियं सूचकश्चाहिष्कृतेरावदने च नादिदं
 नि तच्च तत्रापि प्रानिविवादिज्ञानसत्यमेन्न विवादिज्ञान
 जनकतया प्रमारांतत्त्वलीको विषय इति ज्ञानमात्रस्या
 नवधिन्स्यति प्रसंगित्वात् विषयावधिन्स्यत्तु प्रमारा
 नायां नस्याप्यवर्जनीयत्वात् प्रामारायस्य एनेन प्रमारा
 पपन्यनुपपत्त्येनैव जानुपान्तिरित्यापास्तां अलीकेनैव
 प्रमारो नतदुपपादनादित्यलभनि प्रसंगेन यत्त्वेवमापिश
 वदानासंगतिग्रहणसमयकार्याश्रितमलयेव तद्गृहादस
 तिकायात्पवेत संभवनिवृत्ताणि मुख्ययावन्त्या प्रामाराय
 नचलोकवद्वलक्षणाश्रययोपेरुष निवदानुगानिर्नाम ३
 कारणा मस्ति तस्मात्प्रतिसात्तिविधिनिर्णयमेव वेदांतानाम
 पि प्रामारायमिनिगम्यते तत्प्रतिबोधतायेदप्रयुज्यते विवा

प्रमा० दाध्यासितानिपदानिनकार्यान्वितस्वार्थनियनसामर्थ्यं मा.
 २० निपदत्वात्काद्यपदवदिति नचसाध्यविकलोद्घातः
 एकस्मिन्वाक्येकृत्फेदृश्यतालक्षणाकार्यद्वयासंभवेन
 कार्यपदस्यतादृक्कार्यान्वितस्वार्थगोचरतासंभवान्न
 साध्यमात्रस्य प्रभावाप्यादेस्त्वेनानंगीकारान्न विपर्यये
 नुयोग्येतरान्वितस्वार्थमात्रेणसर्वपदसामर्थ्यप्रयोजक
 संभ-जायांसर्ववत्यांकार्यपदानिरिक्तानापदोतांकार्यान्वित
 स्वार्थसामर्थ्यकार्यपदस्यनुस्वरूपेन्यान्विनेवेतिप्रयोज
 कद्वेविध्यांगीकारेगौरवप्रसंगोवाधकउन्नेयः यद्वाका
 र्यनिसमस्तपदसामर्थ्यप्रतियोगिअन्वयानिरेकित्वात्पदा
 र्थान्तरवन्न अत्रापिसत्यसन्निचकार्येयोग्यतामात्रेणप
 रस्परपदार्थानामन्वयोपपन्नोकार्यस्यापिसमस्तपदसाम
 र्थ्यप्रतियोगिताकल्पनेगौरवमेवबह्वशांस्यान्न यद्विवा
 दाध्यासितगसिद्धेःशब्दकल्पतिगोचरः प्रमेयत्वाडुभया

भिमतप्रमेयवत् विपर्ययेतुव्युत्पत्तिदशावांयोग्यात्वितमा
 त्रेपदसामर्थ्यमंगीकृत्यकार्यस्यापिनत्रदर्शितमात्रेण।
 योग्यकार्यान्वितइतिप्रयोजकोपादानेभावार्थरूपस्येवका
 र्यस्यान्वयिनस्तदादर्शितान्नयोऽयभावार्थरूपकार्यान्व
 यःप्रयोजकउपादेयस्यान्वयान्वेदेभावार्थानिरेकि
 तियोगकार्यान्वयोनस्यादिनिद्वयरां एवंस्थितोसि
 द्धेअर्थप्रामाणायप्रयुज्यते विवादाध्यासितोमुख्य।
 यावत्तथाशब्दप्रमेयःप्रमेयत्वाडुभयाभिमतप्रमेयवत्
 विपर्ययेतुतत्रतत्रदृश्यमानोपक्रमोपसंहारेकरूप्या
 दिवद्विधतान्यर्थाणिभगप्रसंगः पूर्वोक्तरीत्यामुख्या
 त्वसंनवलक्षणाश्रयमाचवाधकमिति एवंचपराभि
 मतंकार्यमप्यांगीकृत्यावेचाम वक्तुतस्तत्तदनंगीका
 रेप्रयुज्यते वेदःसिद्धेवार्थप्रामाणाप्रामाणत्वाच्चदुर्व
 त् पराभिमतकार्यविपरीतश्चासिद्धार्थोविवक्षितोतत्तु

प्रमाण निष्पन्नादिः तस्याचभविष्यदनुमानेनातेकांतिकंवापि मा०
 २१ विधिवाक्येनवाधितविषयसम् नञ्वापिप्रयत्नपरतंत्र
 शे प्रेयःसाधनविद्यात्मनोवाक्यार्थस्याभ्युमान् विष
 यद्विनुपराभिमतस्यकार्यस्येन्द्रियासंगतिलिङ्गाद्यभाव
 त्वसिद्धौनत्रसंगतिग्रहणानुपपत्तेरगृहीतंसंगानिका
 नापदानात्तापिवोधकत्तानुपपत्तिका नचममेदं कर्म वाधि
 त्तिद्विरे विवाः) त्वमिमीविज्ञानादेवताधिष्ठा विकीर्त्या एवकेवल
 मवभासान् नदतिरेकिताःप्रमाणाविज्ञानस्यैवैवि
 द्यस्यसङ्गवेप्रमाणाभावान्नतःप्रमेयमेदमसिद्धेः
 चिकीर्षायाप्रप्रत्यक्षपरेतत्रप्रेयःसाधनवोधदेव
 लौकिककार्यज्ञानकारणभावेनानुपपत्तादुपपत्तौ
 नदृश्यमपिकायस्मिन्कल्पनानुपपत्तेः क्षणियैग्यता
 मात्रस्यनुकार्यस्यकृत्स्नत्वव्यतिरेकावसेयस्यानिष्ठा
 दावपिसंभवेनाप्रवर्तकत्वात्तिङ्गाद्यनुपपत्तिः क्षण
 र्यता

वेदश्रयतापिनु नदतिरेकिणीकलाद्याधिकरणाभनसा
 वसीयतइत्यापिप्रलापमात्रं तस्याउभयसिद्धचिकीर्षागो
 चरमात्ररूपायाएवानुभवान् विपर्ययेनुप्रमाणास्या
 दर्शितान् साङ्गमात्रमात्रदिप्रतिपत्तंप्रत्यप्रतिपादके
 त्वान् तस्मान्पराभिमतस्यकार्यस्येवाप्रमाणाकत्वात्त
 त्रसंगतिग्रहणानुपपत्तेर्तर्कमभागेपित्तदोभवःकि
 पुनर्ब्रह्मभागइति सिद्धं यन्नुवेदांतातामपिप्रतिविधि
 निष्ठुत्वमिन्नितदप्यस - ब्रह्मणोप्रतिपत्तयस्तिष्ठः
 संभवेयुःशास्त्रीभावकान्मिकासात्काररूपायेति
 नत्रतावच्छास्त्रावच्छेदादेवन्यतोविधिदैवयर्थ
 अनुत्पत्तौवाऽशक्यत्वं अविज्ञानस्वरूपत्वाद् भाव
 तासाक्षात् - तसाक्षात्कारहेतुभावस्यान्वयव्यतिरेक
 गम्यत्वादनर्थकरवात्राविधिः साक्षात्काररूपा
 पुनःपरमानंदगोचरभावानकलमेवेतिकरव्यंतत्रापि

प्रमा. विधेरवकाशः स्वर्गवित् किंचयत्पुरुषप्रयत्नपरतंत्रं क मा०
 २२ नृमकर्तृमन्यप्यावाकनृशकं नद्विधेयं यथाज्योः
 निष्टोमः प्रतिपत्तिस्तप्रमाशादिमात्रपरतंत्रानना
 दृशीनिकथंसाविधीयेनैः नस्तादात्मादृष्टव्यः ३
 त्यादयोपिविधिसरूपावेदांतेषुभासमानाः शब्दाः क
 थंविदुर्हर्षत्वेनविस्तरूपांशुयष्टव्यश्रुत्यादिवदर्थवाद
 तयाव्याख्येयाः अन्यथोपक्रमोपसंहारगनसिद्धात्मा
 तत्त्वाख्यानेकरूप्यविरोधादिनि नस्मादध्वजविज्ञा
 नसंखरूपेप्रमाशान्नां ब्रह्मसिद्धिप्रतिपद्यन्तेवेदांता ३१
 तिसांप्रते अथैवमप्यनेकपदार्थसंभेदान्मनिवाक्य
 र्थैककथ्यमभेदेनपरमागमवाक्यप्रमाशास्यादध्वजमे
 द्योरत्यंतविरोधान् अत्रोच्यते द्विविधंतावेदंता
 वाक्येकंपदार्थानिष्टमपरंतस्यान्मनादान्म्यरूपवा
 क्यार्थानिष्टमिति नत्राद्यस्यैवंडार्थनाकाप्रमाशामुच्य

ते विज्ञानादिवाक्यमखंडार्थानिष्ठं लक्षणावाक्यत्वात्
 नृष्टयुबुद्धोद्भाकारो घटश्चान्यादिवाक्यवन्नतचसाध्यवि
 कतोदृष्टांतः घटप्रतिपदिकमात्रं घटं प्रतिज्ञावदेव
 प्रतियाद्यत्वात् अन्यथात्रात्तुष्टः कोचिदाराताचष्टे
 इत्येतवक्ष्येयवतनत्वप्रसंगान् मत्रष्टयुत्वादिकंप्रति घट
 पदिकार्थः किंउतद्रुमः पृथुत्वंघटस्येत्यादिप्रयोगदर्श
 नान् नप्याचानिष्टव्यवच्छेदेनैकएवघटप्रतिपदिक
 पृथुत्वादिभिरनेकैरुपलक्षणात्मभिः पदार्थैरुपलक्षणा
 यः इत्यखंडवर्थनासिद्धिः एवंविज्ञानानंददिक्कोविज्ञा वा
 तत्त्वादि सामान्यान्यनिष्टविज्ञानादिव्यवच्छेदेननदाधार
 रूपामेकामेवानंदव्यक्तिं प्रलत्वेनलक्षयंतीति विपक्षेत्व
 त्राधिलिलक्षणापि विज्ञाद्वितीयार्थासिद्धिप्रसक्तिर्वाधिका
 द्वितीयेष्वखंडार्थासिद्ध्यर्थमुच्यते नत्वमसिवाक्यमख
 डार्थानिष्ठं अकार्यकारणात्मकद्रव्यनिष्ठत्वेनसतिसमा

प्रमा० नाधिकरणावाक्यत्वान्नसोयं देवदत्त इति वाक्यवत् न मा०
 २३ च साध्याविकलो दृष्टान्तः न देन देशकालोपलक्षणीय
 स्यैकस्यैव देवदत्तस्य स्वयं प्रत्याभिज्ञानरत्वाविभेदविभ्र
 मतिरासेन परस्मै प्रणिपादत्वान् अपरस्य नत्र कस्याप्य
 शास्यविधित्सितस्यासंभवान् एकत्वस्यापि वस्तुसहभा
 वितः प्रागेव प्रसिद्धत्वान् आरोपितभेदाभावमात्रस्य च
 निरेकिताः प्रानिभासेपि विरोधाभावान् भावांश एव वि
 भागान्भ्युपगमात् न त्वमसि वाक्येन न येवदिशाख
 डार्थताभ्युपगमादिनि विमये त्वत्रापि विवक्षितार्थ
 सिद्धिद्वयमिति सर्वानिर्मलं एकमानंदरूपोयं विज्ञाना
 त्मा स्वयंप्रभः विष्णुरात्मानमनश्चक्रत्याविमोक्षाया नै
 रूप्यते कः पुनरयमोक्षो नाम निरतिशयस्वरवाभिव्यक्ति
 क्पोन्मनिः शब्दः खोद्येयः स वाविद्यास्त्रमय एव न ह्य
 विद्यातो न्यास्वसंवेदनस्य स्वरवस्यानाभिव्यक्तिर्न मसापि

य=

क्ति=

कचमनमभिव्यभिर्निचेत् अभिव्यक्तिकार्यस्यास्ति प्र
 काशान्तिव्यवहारस्वप्रतिबंधेन तद्विरुद्धस्य नास्ति
 न प्रकाशान्तिव्यवहारस्य कारणात्वात् कार्यनोविशे
 धंपुस्तृक्यपथ्युदासेतमत्तप्रसज्यप्रतिषेधाभिप्राये
 रा स्वसंवेदनस्य निन्यस्य नदसंभवान् एवं हः स्व
 मापि ह्यात्मानिस्वाभाविकं न संभवति नानंदस्वभाववि
 रोधान्ते नाप्यागंतुकं वास्तवमभिप्रेतमहते कारणात्
 रा संभवत् द्वितीयाहंभयंभवतीति श्रुतेः कार्यणि
 वागंतुकानां नदधीनत्वजियनान् नस्मादाध्यात्मिका
 दिदुःखत्रयमप्यविद्यात्मकमेव न च कारणातिवृत्ति
 मंनरेण कार्यस्यान्यं नित्यं निवृत्तिर्भवति नस्माद्
 विद्यातिवृत्तिरेवानतिशयस्वरवाभिव्यक्तिरशोयानर्थ
 निवृत्तिश्चेति गीयते अतमिव्यक्तिपदवेदनीयाविद्या
 निरासान्मकत्वादशोयानर्थानिवर्तकानहुपादाननिवृ

प्रमा० संभवादप्रवृत्तिरेवान्नवेदावन्नांभवेत् अन्यंतदुःखो॥ मा-
 २५ द्विगनानांभवेदेवात्रापिप्रवृत्तिर्मर्याद्वृत्त्यकृजनाता
 मिनिचेत् नैवंदृष्टंतेवैषम्यान्तीवपापरोणग्रस्ताडुःख
 मयीमिवमूर्तिमुहूर्तःसखलेशमादिअललमानाःप्रव
 र्त्तनानामस - सारिराःपुनरत्यदुःखानुविद्धमनेकवि
 धमपिहेररापगर्भाद्यानंदलभमानाःकप्यंतप्यानिर्विष
 येमोक्षप्रवर्त्तेरन् नखजीराभियादाहरपरिगोभिद्वकभ त्पा
 याद्यास्यात्यन्तधिप्रयरांयूकाभयाद्यापरिधानविमाकः
 शीतान्तस्येति नस्मादविद्यास्त्रमयोनित्यानंदप्रतीति
 नः निःशेषदुःखोद्येदाच्चपुरुषार्थःपरोमनः सवा
 यंकेवलज्ञानसाध्यस्यादविद्यास्त्रमयत्वाद्रज्ज्वविद्या
 स्त्रमयवन्तत्तहिरज्जुसादात्कारेमादविद्यास्त्रमयःका
 दाचिद्विलंबनेयेननत्रसहकार्यतरापेदाभ्युपेयेनविपर्य
 येन्यन्मात्राद्यज्ज्ञानीयदृष्टंनज्ज्ञानीयस्यैवकदाचिन्न॥

दृष्टिस्तितादृशुपपत्तौतस्यकारणालक्षणां व्याहृत्येनव्यति
 रेकासंभवान् नस्मादेवज्ञानसादात्कारएवमोक्षका
 राणां अन्नएवोक्तमेवविहित्वातिमृत्युमेतिनात्यःप
 प्याविद्यन्तेयेनायेनि ननेवविधानमृतइहभवतिना
 त्यःपप्याअयनायाविद्याशक्तिच ज्ञानादेवठकेवलस्य
 प्राप्यन्तेयेनमुच्यतशक्तिच कर्मणांघनराधियुक्तानिक
 दोयसर्पणादिवत्परं परयेवोपयोगस्तथाश्रूयन्तेनेमे च
 तंवेदादुक्तेनेनब्राह्मणाविविदिषन्तिपज्ञेनदोनेनत
 पसानाशकेनेति विविदिषासाधननत्वेनकर्मणा
 उपयोगानलसादान्मोक्षेइत्यर्थः अश्वेनाजीगमि
 यतीतिवद्याख्यानेपि वेदनसाधननेवस्यान्नतुमो
 दासाधनता स्मर्यन्तेवधर्मात्सखचज्ञानचज्ञानान्मो
 क्षाधिगम्यन्तइति कषायपान्तिःकर्मणांज्ञानतुपर
 मागतिः कर्वायेकर्मभिःपक्वततोज्ञानंप्रवर्त्तनइतिच

प्रमा० आधु रूक्षोर्मुतेर्योगं कर्म कारणा मुच्यते योगा रूढस्य मा०
 २६ नस्यैव शमः कारणा मुच्यते शनिच निविध्यते च सादा
 त्कारणा भावः कर्मणां सकर्मणां न प्रजया धनेत न त्या
 गेनैके अमृतत्वमान मुरिति एके संसारादिरक्ता अम
 नत्वमान मयुः केन कर्मादित्यागेन न तु कर्मदित्येनियो
 जना न त्वेके न्यातेना परे त्वन्यथापीति तान्यत्र स
 र्वसंन्यागान्मोक्षं विदंति मानवा इत्यादिविरोधप्रसंगात्
 त्यागस्य च विज्ञानद्वारेणो वमोक्षकारणा नाभिमतो निज्ञा
 नादेव तु केवल्यमित्यादेरविरोध एव अत एवोक्तं अथ
 त्यमेतं स उ विरूढ मूलमसंग शस्त्रेण रूढेन धित्वा ननः
 पदं न त्परि मार्गितव्यं यास्मिन् गतान निवर्त्तन्ति भूय इति
 केवलस्य नुत्तम्यगम्य ब्रह्मलोक प्राप्तिहेतुतेव संन्यासा
 द्ब्रह्मण स्थानमित्यादिवचनादवसीयते यत्तु विज्ञा
 नकर्मणां समुच्चयाय पठानि अंधं नमः प्रविशंति ये

विद्यामुया सनेत नो भूय इव तेन मोय नु विद्यायां रता वि
 द्यां वा विद्यां च यत्तदेदो भयं सह अविद्याया मृत्युं तीर्त्वा
 विद्याया मृतमश्नन् इति तदप्येके कनिंद्यापि क्रमसमु
 च्यमेव विद्याया मृत्युं तीर्त्वा पश्चाद्विद्याया मृतमश्नन् इ
 नियोर्वापि यश्च वराणां तु सह वेदेति वेदेन एव च सह भाव
 श्रवणात् केवल विद्या निदानु प्राचीना परिपक्व विद्या
 विषया भविष्यन्ति अत्रेष्टाक्षर योजना अंधं नमः संसार
 प्रविशंति ये विद्यामूलत्वा द्विधा विपरीतत्वा द्वा विद्या
 कर्मोपासने आद्रियं नेतु निष्ठं नीत्यर्थः न नस्तस्माद्
 पित्तमसो भूय इव वहुतरमिव तेन मः प्रविशंति ये उयेन
 विद्याया मपरि पक्वा न्न ज्ञान तत्तराणां रता आसक्ताः
 नावत्मा त्रेण कृतकृत्यं मन्याय प्या स्वाविहिता शेष
 कर्मत्यागित इत्यर्थः एत उक्तं भवति विद्यापरिपाकात्प्रा
 गवयथा स्वं विहितं नित्यादिकर्म त्यजति तेषामुपान्त उरि

प्रमा० तद्वयाभावादिहिताकरणातिमित्तस्यचपापतःप्रत्यह मा०
 २७ मुपचीयमानत्वादश्रुतः करणांतांविद्यापरिपाकस्य
 शुभविषयप्राप्तेरविकारणाभावेनासंभवादान्त्यंतिक
 एवाधःपातः स्यादितिकस्तर्ह्यमनत्वंभजतइत्याह वि
 च द्यापरिपक्वात्मज्ञानलक्षणासविद्याचकर्मलक्षणात्
 दुभयंयःसहजुपायोपेभावेनवेदज्ञानानि असौवविद्यया
 कर्मणागृह्यविद्योन्त्यनिप्रतिबंधकंपापनीत्वाविद्यया
 परिपक्वब्रह्मसाक्षात्कारलक्षणायाअमृतंनिर्वारामम्भ
 तइति एतदुक्तंभवति आविद्यापरिपाकाद्यप्यास्ववि
 हितंकर्मनुष्ठेयविद्यातुपरिपक्वाकर्मनिरपेक्षैवमोक्षसा
 धायिष्यतीति यत्तुतत्रातिहितज्ञानंचकर्मदोक्तंमहाम
 ने इत्यादि तत्रापिसाक्षानज्ञानंतद्वारिणाचकर्मतिगा
 मयितव्यं अत्यथाज्ञानादेवतुकेवल्येतान्यःपथाइत्या
 दिविरोधप्रसंगात् यथात्रमधुसंयुक्तं एतत्पञ्चविद्या

वसंयुक्तंभेषजमहत्त इत्याहृत्यसमुच्चयपरंप्रतिभा
 तित्तत्सर्वपरिपक्वात्मविद्याव्यतिरिक्तायाविद्यायाः
 कर्मणांचतदुत्पादिसंमुख्यप्रतिपादयतीत्यभ्युपेयं
 तस्यास्कृतं नित्यंनेमितिरेवकुर्वन्तोदुरितक्षयं
 जानंचविमलीकुर्वन्त इत्याचयेत् अभ्यासा
 त्तत्त्वविज्ञानःकेवल्यंतनतारः यत्तुकर्मणोवहिसं
 सिद्धिमास्थिताजनकादयइति तत्रःसंसिद्धिस्तत्वाववा
 धएवमविष्यतीति सिद्धिप्राप्तोयथाब्रह्मज्ञप्ताप्नोति
 बोधमेशनिब्रह्मप्राप्तेःपृथगाभिधानादितिसर्वमनाकुलं
 तत्रप्रावविद्यासुभयोमोक्षोविद्येकहेतुः युतचाप्रकृतिस्त्तु
 तिभ्यांचस्त्रीकर्तव्योमनीषिभिः सदोदिभ्यश्चभिन्नोस्य
 प्रकारःपरिशेषतः यथाधरूपपद्येतन्नैवपरिकल्पते
 प्रमारागालागुमासंगतेयमपेक्षदोषाविहितादरेण इ
 साध्यंतीपरमंशुभमंसंप्रकल्पतांप्राथितसिद्धयेनःअति

प्रमा. स्वभावमाधिकृत्यमुकुंदम मेखामानाभिधाननवर मा०
२८ त्रिमनोज्ञामाला आनंदवोद्ययंतिना निधिनागुदा
नामानंदहेतुर्कलंकाधियामधायि इतिप्रमारा
लासमाप्ता शुभंभवतुलेखकपाठकयोः श्रीसंघत्
१५७७ समयेपुष्यशुद्धदशम्यां श्रीयदुनंदनराज्ये श्री
आपदेवभदोषाध्यायसुनानंतः इदं प्रस्तकमलेखीत्
स्थाप्यमन्यार्थं च श्रीकृष्णयदुनंदनं वल्लजीवन
नृत्तं मुकुंचितकवाग्रं कमलदललोचनमहंसाकलये॥
सं. ८८ भाद्रपद. २६ पु० साधुराम शर्मा जम्हूर